

Prijedlog za identifikaciju portreta iz obitelji Farnese na minijaturama Julija Klovića

Ivana Prijatelj Pavičić

Fakultet za prirodoslovno-matematičke znanosti i odgojna područja, Split

Izvorni znanstveni rad - UDK 75 Klović, J.
75.05 (497.5) "15"
75.041.5 (497.5) "15"

16. lipnja 1995.

Da je najveći hrvatski sitnoslikar svih vremena Julije Klović unosio likove svojih mecena iz obitelji Grimani i Farnese u minijature, o tome je pisao već Giorgio Vasari. Poznati autor "Vita" u prizoru Obrezanja (fo 34 v) u čuvenom Klovićevom časoslovu *Horae Beatae Mariae Virginis* u liku svećenika Šimuna prepoznaje portret Pavla III Farnese.

M. Cionini Visani donosi u svojoj monografiji još čitav niz primjera. U Komentaru Poslanice sv. Pavla Rimljani- ma nalazi se na fo. 9 portret pape Pavla III u medaljonu na fo. 32v-33. Naručitelja tog kodeksa, kardinala Alessandra Farnesea u molitvi, prikazao je na fo. 46. Za portret mlade plavokose žene u molitvi na sljedećoj stranici (fo. 47) pretpostavlja se da bi mogao predstavljati kćer pape Pavla III. Lukreciju Farnese. Za mladoga kneza s mačem na slici Estera okrunjena od Ahasfera misli se da bi mogao biti kardinalov brat Ottavio II. Farnese¹.

U ovom bih radu pokušala identificirati likove na jednoj Klovićevoj iluminaciji koja dosad u literaturi nije bila razmatrana s toga gledišta. Riječ je o minijaturi Krist

Na minijaturi hrvatskog minijaturista Julija Klovića Krist podučava apostole u lekcionaru Towneley (fo. 6v) iz Public Library u New Yorku autorica prepoznaje likove vojvode Piera Luigija Farnesea i njegove djece Vittorije, Orazija, Ottavija, Alessandra i Ranuccija. Na temelju usporedbe s njihovim sačuvanim portretima i na osnovu identifikacije tih historijskih ličnosti predlaže godinu 1547. kao hipotetični "terminus post quem" za dataciju ove iluminacije.

podučava apostole, fo. 6v iz lekcionara Towneley iz Public Library u New Yorku (M 91). M. Cionini Visani navodi da ovaj lekcionar odgovara Evangeliariumu B.I.12, što ga je kardinal Farnese darovao sakristiji Sikstinske kapele, odakle su ga potajno odnijele Napoleonove trupe. Poslije ga je kupio John Townley, po kome se danas i naziva. Sadrži četiri minijature koje se pripisuju Kloviću i oko datacije kojih se povjesničari umjetnosti još nisu složili².

Prema M. Cionini Visani, spomenuta minijatura prikazuje Isusa koji sjedeći podučava apostole. Pred

¹ CIONINI-VISANI, M., "Julije Klović", Zagreb, 1977, o fol. 34 v. na str. 93, o. fo. 32v-33 na str 93, o fo 46 v, fo. 47 i fo. 49 na str. 58 i 93.

² U lekcionaru Townely Kloviću se pripisuju fo. 5v, 6v, 16v i 23v. O spomenutoj minijaturi v. M. CIONINI-VISANI, n. dj., str. 68, 69 i 92.

2. Tizian, *Portret Piera Luigija Farnesea*, Gallerie Nazionali di Capodimonte, Napulj

1. Julije Klović, *Isus podučava apostole*, lekcionar Towneley, Public library, New York

njim stoje Andrija, Juda, Jakov i Ivan, a ostali apostoli i narod smješteni su u nizu iza spomenutih i iza učiteljevih leđa³. Neki od apostola i pojedinci iz okupljenog naroda u pozadini što slušaju Isusovu besjedu gledaju prema nama, izvan kompozicije. To je uobičajen postupak u prikazu portreta konkretnih osoba. Fizionomije nekih slušača vrlo su individualizirane, što govori u prilog hipotezi o portretima ubačenim u minijaturu.

Nameću se pitanja koga je, kada i zašto portretirao Julije Klović. S obzirom na to da je poznat njegov običaj da u djela ubacuje likove svojih mecena i naručitelja

³ Po J.W. Bradleyu ("The life of Giulio Clovio", London, 1891, (pretiskano u Amsterdamu 1971., str. 256) ovo djelo ne treba pripisivati Klovićevoj ruci. O tome vidi M. CIONINI-VISANI, n. dj., str. 92.

⁴ Portret sa šešikom CAĞLI, V. C. - VALCANOVER, F., "L'opera completa di Tiziano", Milano, 1969, fig. 235.

⁵ Portret u oklopu v. isto, fig. 271.

- a lekcionar se vezuje uz obitelj Farnese - nepoznate sam slušače pokušala pronaći među članovima te snažne rimske porodice. Na osnovi usporedbe s njihovim portretima ustanovit ćemo da je u zadnjem redu, u pozadini minijature, prikazano nekoliko članova te obitelji.

Zrelí muškarac obješenjačkog osmijeha s bradom u drugom redu nad Kristovim pruženim prstom prema mojem mišljenju, sin je pape Pavla III. Pier Luigi Farnese (1503.-1547.). Tizian je dva puta portretirao vojvodu Parme i Piacenze i predvodnika papinske vojske. Portret sa šešikom ukrašenim perjanicom iz 1543. u Gallerie Nazionali di Capodimonte u Napulju načinjen je u doba kada je ovaj bio vojvoda od Castra⁴. Onaj drugi, datiran u g. 1546., iz iste galerije, prikazuje vojvodu u oklopu⁵. Misli se da je naslikan u Veneciji ili u Parmi, u vrijeme Tizianova povratka iz Rima. Na oba portreta vidimo bradatog muškarca markantne mršave fizionomije, koščatog nosa i pravilnih crta lica.

Njemu s desna nalazi se njegova kći Vittorija (1519.-1565.). Portret Vittorije Farnese u Szépművészeti Múzeumu u Budimpešti Tizianu je atribuirao veliki povjesničar

3. Lambert Sustris (?), *Portret Vittorie Farnese*, Szépművészeti Múzeum, Budimpešta

4. Tizian, *Papa Paolo III. s nećacima Alessandrom i Ottaviom Farnese*, *Gallerie Nazionali di Capodimonte, Napulj*

talijanske umjetnosti B. Berenson. R. Palluchini pripisao ga je Lambertu Sustrisu, što je prihvatio A. Ballarin. Pretpostavlja se da je riječ o portretu koji se spominje g. 1680. u Palazzo del Giardino u Parmi. Postoje dvije hipoteze o mjestu i vremenu nastanka. Prema prvoj, naslikan je u Veneciji g. 1542., a prema drugoj u Rimu g. 1546.⁶ Na slici je prikazana mlada žena ovalna lica jagodičasta oblika, tankih dugih tamnih pravilnih obrva, pravilna ravnog nosa i punih usnica. Preko tamne kose prebačen je meki svijetli veo. Mlado lice odiše blagošću i čistoćom. Istovjetnu fizionomiju prikazao je Klović na svojoj minijaturi. Ispod crnog šešira nazire se bijeli šal. Na temelju usporedbe s Tizianovim portretom u Mađarskoj i Klovićevim u lekcionaru Towneley možemo zaključiti da je papinu unuku Klović naslikao i u časoslovu Farnese u sceni Obreznja Kristova (fo.34 v) u njezinu lijevom kutu. Odjevena je u crnu haljinu s bijelim šalom preko glave, gotovo istovjetno kao na Tizianovu portretu u Budimpešti.

Lijevo od Vittorije nalaze se dva mlada muškarca. Prema mojem mišljenju, to bi mogli biti portreti njezina dvoje braće Orazija (1531.-1553.) i Ottavija (1524.-1586.). Ottavija Farnesea, Vittorijina brata, mršavog mladića naglašenih obrva i mesnatih usana ovjekovječio je Tizian na glasovitom portretu pape Pavla III. s nećacima Alessandrom i Ottavijom iz 1546. g. u Gallerie Nazionali di Capodimonte. Jacopino del Conte prikazao ga je u društvu

s njegovim djedom Paolom III. na slici koja se nekoć nalazila u rimskoj kolekciji A. Barsanti⁷. Klović ga prikazuje u lijevom poluprofilu, s bijelom tkaninom zamotanom oko glave i brade na istočnjački način, pogleda usmjerena udesno. Ako bi ova hipoteza bila ispravna, to bi bio drugi njegov portret na Klovićevim minijaturama, uz onaj koji sam već spomenula u uvodu na minijaturi Estera okrunjena od Ahasfera u časoslovu Farnese.

U Galleria Nazionale u Parmi nalazi se portret Orazija Farnesea. Prikazan je u dječjačkoj sobi, u odori s krznenim ovratnikom. Djelo se pripisuje anonimnome flamanskom slikaru⁸. Premda mi nije poznat ni jedan portret Orazija Farnesea u mladenačkoj dobi, mislim da bi mladi čovjek punijeg lica s bijelom tkaninom zamotanom oko glave između Vittorie Farnese i Ottavia u Klovićevom jasno definiranom skupnom obiteljskom portretu mogao biti samo on. Spomenimo da je g. 1541. bio poslan na dvor francuskoga kralja Franje I., a godine 1547. oženio se Dianom di Poitiers, izvanbračnom kćerkom kraljeva sina Henrija II.

Desno od vojvode Piera Luigija (lijevo na minijaturi) prikazan je mladić pravilna lica s ružičastim turbanom na glavi. Možemo pretpostaviti da je riječ o trećemu vojvodinom sinu Ranucciju Farneseu (1530.-1565.). Tizian ga je portretirao g. 1542. u vrijeme njegova boravka u Veneciji. Taj se potpisani portret lijepoga dječaka u svečanu ruhu danas nalazi u National Gallery od Art u Washingtonu⁹. Na osnovi usporedbe uočiti ćemo sličnosti između dječaka na minijaturi i onog na Tizianovoj slici.

Godine 1542. Ranuccio živi između Padove i Venecije te postaje "prieore commendatario di San Giovanni dei Templari". Godine 1545. izabran je za kardinala Sant'Angela, te proglašen patrijarhom Konstantinopolisa i velikim priorom malteškog reda.

Ispred (na slici ispod) oca, smješten je mladi kardinal Alessandro odjeven kao apostol, tamne kose s oblo

⁶ Portret V. Farnese v. isto, fig. 585. Zahvaljujem Szepmuveszeti Museumu na fotografiji slike. BALLARIN, A., "Pittura veneziana nei musei di Budapest, Dresda, Praga e Varsavia", *Arte veneta XXII*, Venecija, 1968, str. 46-47. Ballarin pretpostavlja da je portret mogao nastati u Veneciji prigodom posjeta Vittoreu bratu Ranucciju 1542. g.

⁷ Portret pape Pavla III. i nećaka v. isto, fig. 268. Portret Jacopina del Conte v. u knjizi ZERI F., "Pittura e Controforma", Torino, 1957, sl. 2. U Galleria Nazionale u Parmi nalazi se slika Sebastiana del Piombo za koju se pretpostavlja da prikazuje papu Pavla III. i Ottavija II. Vidi u katalogu L. Fornari Schianachi - N. Spinosa, "I Farnese Arte e collezionismo", 4 marzo - 21 maggio 1995, Palazzo Ducale di Colorno - Parma, str. 191-192, kat. 18.

⁸ Njegov portret v. u studiji ARCANGELI, L., "Atlante genealogico della famiglia Farnese" u katalogu "I Farnese", n. dj., 1995, str. 32 - sl. 9 O njemu v. isto, str. 33.

⁹ Portret Ranuccia Farnesea CAGLI, C., VALCANOVER, F., n. dj., 1969, fig. 224 i u katalogu "I Farnese", n. dj., 1995, str. 204-205 i kat. 26. Podatke o Ranucciju v. u studiji L. Arcangelija, n. dj., 1995, str. 40.

podšišanom bradom i brkovima, skrušena pogleda usmjeren prema van. Toga velikog mecenu umjetnosti i umjetnika Tizian je slikao nekoliko puta - na spomenutom zajedničkom portretu s djedom i bratom Ottavijom iz g. 1546. i na samostalnim portretima u kardinalskom ruhu - onom datiranom između godine 1543.-1546. iz Capodimonte i onom koji se datira u godine oko 1545.-46. iz vile d'Este u Tivoliju¹⁰.

¹⁰ Portrete Alessandra Farnesea v. isto, sl. 260 i sl. 276.

¹¹ Za Alessandra Farnesea radili su tada veliki umjetnici poput Michelangela, Vignole, Antonija da Sangallo, Pierina del Vago, Salviati, Venuštija, Daniele da Volterra, Parmigianina i Bertoje, braće Zuccari, El Greca, Pulzonea, Vasarija, Muziana i Spranghera.

¹² ARCANGELI, L., n. dj., 1995, str. 23.

5. Tizian, *Ranuccio Farnese*, National Gallery of Art, Washington

Tko bi mogle biti ostale ličnosti koje su u ruhu apostola portretirane na minijaturi? Na prvi pogled gotovo je nemoguće među tim brojnim bradatim muškarcima prepoznati neku konkretnu osobu. Jesu li to možda umjetnici koji su radili za obitelj Farnese poput Michelangela, Tiziana, a koji su Kloviću bili kolege i likovni uzori?¹¹ Možda je među njima naslikan još neki ugledni član obitelji Farnese. U obitelji su važan položaj imali i sinovi papine kćerke Constanze Sforza - Guido Ascanio, koji je nosio titulu kardinala kamerlenga i njegov brat Sforza Sforza. Postavlja se pitanje je li u jednom od dvojice starih sjedokosih i bjelobradih apostola Klović prikazao samog papu Pavla III.?

Možda su uz Alessandrovu obitelj prikazane i ključne ličnosti njihova dvora i onodobnoga crkvenog i javnog života u Rimu poput Annibalea Cara (1507.-66.), tajnika Pierluigija i Alessandra, Paola Giovija (1483.-1552.), biskupa Nocere i Fulvija Orsinija te drugih važnih ličnosti koje su pripadale klanu Farneseovih ili njihovu intelektualnome krugu¹²? Bez njihove identifikacije teško je cjelovitije interpretirati značenje Klovićeve minijature.

6. *Jacopino del Conte, Papa Paolo III s Ottaviom Farnese, nekoć u zbirci A. Barsanti, Rim*

U ono doba bio je običaj da se umjetnik prikaže na nekim svojim djelima, u pozadini. Je li možda i Klović zabilježio na minijaturi svoj autoportret? Da bismo na to pitanje odgovorili, vrlo je važno znati kada je naslikana minijatura o kojoj govorimo.

S obzirom na prikazane ličnosti, iluminacija Isus podučava apostole iz lektionara Townely mogla je nastati u razdoblju između godine kada Klović počinje raditi za Alessandra Farnesea i 10. rujna 1547., kada je u zavjeri ubijen Pier Luigi Farnese i kada se Vittorija udala za urbinskog vojvodu Guidobalda II. Sudeći po fizičkom izgledu portretiranih, to se najvjerojatnije zbilo u vrijeme kada su nastali i opisani Tizianovi portreti, između g. 1542. i 1546.¹³ U to je doba Klović bio u petom desetljeću života. Naravno, postoji teoretska mogućnost da je Klović izradio ovu minijaturu i nakon Pierluigijeve smrti.

Kako je Klović izgledao u tridesetim godinama života - crvenkastosmeđe kose i brade i markantnog nosa - poznato nam je prema sačuvanom autoportretu u bečkom Kunsthistorisches Museum. Dvadesetak godina poslije, u pedeset i petoj godini, prikazao se na crtežu koji se danas nalazi u Gallerie degli Uffizi u Firenzi. Na njemu

vidimo ostarjelog Klovića blago ćelavog i prosijedog. Kao starca sa sijedom bradom prikazao ga je El Greco dvaput između g. 1570. i 1572. - na samostalnom portretu u Gallerie Nazionali di Capodimonte u Napulju i na Izgonu trgovaca iz hrama u Institute of Arts u Mineapolisu¹⁴. Kako je izgledao u doba nastanka minijature - u onim karakterističnim godinama kada čovjek stari i crte mu se lica mijenjaju - ne možemo sa sigurnošću znati.

Uz lijevi rub minijature izdvojena su dva bradata apostola. Lijevi je mlađi, smeđe, dijelom prosijede kose i brade, odjeven u zelenu haljinu s narančastim plaštem prebačenim preko leđa. Desni je stariji, potpuno sijede kose i tamne brade. Oba gledaju prema gledaocu, a ne prema Kristu. U fizionomiji mlađega bradonje u zelenom ruhu nalazimo niz sličnosti s Klovićevim likom na spomenutim autoportretima i portretima: u boji kose i brade, obliku čela s kojeg se kosa polako povlači u uglovima, karakteristično povinutim obrvama i oblikom nosa koji je blago izbočen pri vrhu. Kako nije sačuvan nijedan Klovićev portret iz pretpostavljenoga vremena nastanka minijature, ovu identifikaciju iznosim tek kao privlačnu i moguću hipotezu. Valja spomenuti da naš

7. Julije Klović, Autoportret, Gallerie degli Uffizi, Firenca

Schiavone nije bio samo minijaturist na dvoru kardinala Alessandra već i jedan od važnih dvorskih savjetnika, pa je u toj funkciji mogao biti i prikazan.

Postavlja se pitanje može li nam identifikacija likova prikazanih na fo. 6 v pomoći u datiranju ove minijature, kao i preostalih triju minijatura lekcionara Towneley koje se pripisuju Kloviću (Rođenje (fo. 5), Uskrsnuće (fo. 16. v) i Posljednji sud (fo. 23 v))? Mišljenja sam da poznavanje "terminusa post quem" za iluminaciju Isus podučava apostole otvara nove mogućnosti kalkulacijama oko datacije čitavog lekcionara, ali ni u kojem slučaju ne nudi neko definitivno rješenje toga problema. Oko datacije lekcionara Towneley sporila se nekolicina znanstvenika¹⁵. J. W. Bradley predlaže dataciju lekcionara u g. 1546., a smatra da opisana minijatura Poduka apostola nije Klovićevo djelo¹⁶. A. E. Bye datira ga od g. 1531. do 1540. M. Levi D'Ancona misli da su listovi 6v (Isus podučava apostole) i 23v iluminirani prije g. 1568., W. Smith datira lekcionar između 1550.-1560.,¹⁷ što bi se - kako dokazuje M. Cionini-Visani - moglo suziti na razdoblje između 1550. i 1556.¹⁸ Godine 1556. Klović je bio gost Ottavija Farnesea u Parmi. Charles de Tolnay prepoznao je u prikazu pejzaža na minijaturi Posljednjeg suda (23 v) prisutnost Brueghelove ruke. Pretpostavlja se da su dva velika slikara surađivala g. 1553.¹⁹

Valja se na kraju još nekoliko detalja na minijaturi Isus podučava apostole. U pozadini, iza ruševina antičke arhitekture, nalazi se stablo "farnie", amblem obitelji Farnese i znak na impresi kardinala Alessandra. Prisjetimo se, po hrastu koji raste na obalama Bolsenskog jezera u njihovoj postojbini obitelj je dobila ime. Upravo iza stabla nazire se u daljini plavičasto jezero, vjerojatno asocijacija na ono Bolsensko, motiv koji se pojavljuje i na časoslovu Farnese. Karijatide unutar okvira minijatu-

re, desno i lijevo, nose ljljane - simbole prisutne na grbu Farneseovih. Sjetimo se načas enkomijastičke pjesme Annibalea Cara iz Apologije Farneseovima napisane g. 1553. u Rimu: "Venite all'ombra dei gran gigli d'oro."²⁰ Na minijaturi je "klan" Farneseovih predstavljen među apostolima koji primaju službu od Isusa Krista. Papa Paolo III., nasljednik Petra - prvog namjesnika Kristova na zemlji - dao je članovima svoje obitelji najvažnije funkcije u papinskoj državi. "Magnifica domus de Farnesio" naslikana je pred svojim zavičajem i pred Rimom koji joj je dan na upravljanje. Kao na minijaturama karolinških ili otonskih vladara²¹ - Krist je u ovom evanđelistaru prikazan kako Farneseovima "predaje" na upravljanje crkvu Kristovu na zemlji, koja je simbolizirana i u liku grada Rima čije se ruševine vide u pozadini. Riječ je, dakle, o minijaturi koja je epifanija moći Farneseovih i koja opravdava njihovu vlast u papinskoj državi. Svoj zemaljski život upisali su Farneseovi u povijest spasenja, u evanđelistar, kao povijest Kristova života, kao što je u ono doba bilo uobičajeno²². Riječ je o ideji koja se jasno očituje i u najslavnijemu Klovićevu djelu - Časoslovu Horae beatae Mariae Virginis nastalom od 1536. do 1545. g. Zbog koncepcije opisane minijature iz lekcionara Towneley nameće se zaključak da je i ona nastala u zlatno doba obitelji, kada su zajedno s papom bili na vhuncu svoje moći.

Rukopis Towneley, prisjetimo se, upravo je onaj "evanđeliario B.I.20" koji je kardinal Farnese poklonio sakristiji sikstinske kapele, da se njime služe papa i kardinali đakoni. Tamo će ga vidjeti Baglione 1642. g., a u inventaru se još spominje 1728. g. Minijaturu Krista koji podučava apostole i šalje da šire njegovu poruku svijetu opisat će i Giorgio Vasari u drugom izdanju svojih "Vita"²³. Jasno je stoga koliko je bilo značenje ovog rukopisa za porodicu Farneseovih.

¹³ Godine 1538. umire Francesco Maria della Rovere i nasljeđuje ga sin Guidobaldo, koji je tada već bio vojvoda Camerina. Pier Luigi Farnese, otac kardinala Alessandra i sin pape Pavla III, koristi se prilikom za okupaciju Ferma. Godine 1539.-1540. papa daje svojem unuku Ottaviju Farneseu, sinu Piera Luigija, vojvodstvo Camerina, a Castro daje Ottavijevu bratu Oraziju Farnese. Ottavio 1543. prosi Margaritu, kćer kralja Karla V. Godine 1547. Piera Luigija Farnesea ubili su zavjerenici oko španjolskog cara Karla V. s Ferranteom Gonzagom na čelu. Njegov sin Ottavio odriče se 1545. vladavine nad Camerinom i preuzima vlast nad Parmom i Piacenzom, a Camerino dolazi pod izravnu vlast Crkve. Tako ga g. 1546. i 1547. zatječemo u Parmi. Spominje se da je Tizian 1546. bio u Rimu i u Parmi, kada slika neke od navedenih portreta koje spominjemo u članku. Godine 1547. Vittorija se udala za Guidobalda II., urbinskog vojvodu. Iz Vasarijeve korespondencije I. Golub naslučuje da je Klović bio na dvoru kardinala Farnesea u Rimu g. 1543. i 1546. O Farneseovima v. u knjizi CALLEGARI, E., "Storia politica d'Italia - Preponderanze straniere", Milano, s.d., str. 36 i ARCANGELI, L., n. dj. str. 25-54. Podatke o Klovićevu životu v. CIONINI-VISANI, V., n. dj., 1977, GOLUB, I., "Juraj Julije Klović Hrvat (1498.-1578.)", Peristil 20, Zagreb, 1977, str. 43-58.

¹⁴ Autoportret iz Kunsthistorisches Museum-a u Beču vidi na koricama monografije CIONINI VISANI, M., n. dj. 1977, a autoportret iz Galleria degli Uffizi v. kod Golub, I., "Juraj Julije Klović Hrvat (1498.-1578.)", Peristil 16-17, Zagreb,

1973-74, str. 69. Portret El Greca v. MANZINI, G., "L'opera completa del Greco", Milano, 1969., sl. 13, a sliku Isus tjera trgovce iz hrama isto, sl. 10.

¹⁵ Sve podatke v. CIONINI-VISANI, M., n. dj., 1977, str. 92.

¹⁶ BRADLEY, J. W., n. dj., 1891, bilješka br. 13, str. 351.

¹⁷ SMITH, W. u "Giulio Clovio and the "maniera di figure piccole", Art Bulletin 1964., datira između 1550. i 1560.

¹⁸ CIONINI VISANI, M., datira lekcionar između 1553. i 1556., n. dj., 1977, na str. 73. O vezi Klovića i Brueghela v. str. 92.

¹⁹ Posljednji sud prikazan je u knjizi M. Cionini Visani, o. c. (1977.) na str. 73. O vezi Klovića i Brueghela v. str. 92.

²⁰ FORNARI SCHIANACHI, L., "Venite all'ombra dei gran gigli d'oro": forme del collezionismo farnesiano a Parma", u katalogu "I Farnese", n. dj., 1995, str. 68.

²¹ O epifaniji vlasti u minijaturama otonske dinastije v. BECKWITH, J., "Early medieval art", New York, 1989., str. 104-106.

²² Crkva je - kao zemaljska inkarnacija Božje države - svoju crkvenu povijest vidjela kao izvedeni oblik biblijske povijesti svijeta, u smislu povijesti ostvarenja Božjeg uređenja na zemlji. O tome opširnije vidi u članku ZLATAR, A., "Srednjovjekovna autobiografija: "sveti" jezik i vremenske strukture", Mogućnosti 4-6, Split, 1994., str. 131.

²³ CIONINI VISANI, M., "Un itinerario nel manierismo italiano: Giulio Clovio (1)", Arte veneta XXV, Venecija, 1971., str. 143.

Ivana Prijatelj Pavičić

**PORTRAITS OF THE FARNESE FAMILY ON JULIJE KLOVIĆ'S
MINIATURES?**

In the miniature representing Christ teaching the Apostles by the Croatian miniature artist Julije Klović and included in the Towneley lectionary (fo. 6v) the author identifies the figures of Prince of Parma and Piacenza Pier Luigi Farnese and his children Vittoria, Orazio, Ottavio, Alessandro and Ranucci. After comparing the figures on the miniature with surviving portraits and contemporary written descriptions of these historical personages, she proposes the year 1547. as a hypothetical *terminus post quem* for the dating of this illumination.